

Б

.....
Гордана Љубановић: Open Access
.....

Светлана Јанчић: Од „леџбенице душе“ до портала ка глобалном универзуму информација
.....

*Борјанка Трајковић,
Гордана Стокић Симончић: Библиотека као лек за душу*
.....

Весна Ињац-Малбаша: Ка кориснику са инвалидитетом
.....

Весна Б. Црногорац: Јавност, приватност и е-књига – изазови дигиталног доба за библиотеке
.....

ПРИКАЗИ

*Уредница шемата
Гордана Љубановић*

OPEN ACCESS

Гордана Љубановић
Народна библиотека Србије, Београд

УДК: 655.25:004(049.32)

Приказ књиге:

OPEN ACCESS Peter Suber:
Cambridge, MA; London : The MIT Press, 2012,
Essential Knowledge Series

Године 1941, Пол Ангулеван (Paul Angouevent), оснивач Presses Univeristaires de France, покренуо је џепну едицију *Que sais-je?* (Шта знам?), серију стручних, али сажетих и приступачних увода у најразличитије теме, намењених широкој читалачкој публици, у којој је до сада објављено око 3.900 наслова, преведених на 43 језика. Тиме је поставио начела и стандарде за низ каснијих подухвата такозване

„високе популаризације“ стручних тема. Друштву у ком су и *Collection 128* француског издавача Armand Colin, *Very Short Introductions* (OUP – Oxford University Press), *C. H. Beck Wiessen* (Verlag C. H. Beck), 2011. прикључио се и Масачусетски институт за технологију едицијом *Essential Knowledge* (The MIT Press).

Поред очекиваних мањих разлика у уређивачким начелима, сва издања су џепног формата, у доброј опреми и с ниском ценом, и за све важи оно што је Брус Тајдор (Bruce Tidor), професор биолошког инжењеринга и рачунарства и уредник *Essential Knowledge Series* написао у уредничком обраћању: ова едиција представља кратке приступачне књиге о темама из разних области, од културних и историјских, до научних и техничких, које су неопходне за сналажење у сложенем савременом свету и за његово разумевање. Аутори су водећи предметни стручњаци, али то нису сажете верзије учених монографија, него синтезе разумљиве писменој публици.

У едицији је до сада објављено седам наслова који се махом баве савременим феноменима; *Отворени иприсџуи* Питера Субера је трећи у низу. Субер је предавач на Харварду, виши истраживач у SPARC-у (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition), професор филозофије на колеџу Ерлам и, од пре неколико месеци, директор Канцеларије за академску комуникацију Библиотеке Харварда. По општој сагаласности, он је предводник покрета за отворени приступ.

Да би делом потврдио оно што проповеда, Субер је са својим издавачем направио уговор по којем је књига после годину дана од објављивања постављена у отворени приступ с CC-BY-NC лиценцом. Такође, на адреси http://cyber.law.harvard.edu/hoar/Open_Access_%28the_book%29 је страница коју одржава аутор и на којој по поглављима редовно допуњава и освежава садржај оригиналног текста, с обзиром на догађаје и помаке у веома динамичној области отвореног приступа.

У паковању димензија 5x7 инча (12,7x17,8 цм), на 174 стране главног текста, у десет поглавља, Питер Субер логично и концизно (што се од филозофа по образовању и очекује) саопштава све што треба да се зна о отвореном приступу, можда најважнијој иницијативи у области доступности и размене информација и садржаја. Без околишања и јасно одговара на питања која бисмо поставили док читамо и рашчишћава недоумице и заблуде које већином настају због пребрзог развоја овог концепта који не стиже да се детаљно елаборира и устали.

Идући кроз поглавља – у којима се објашњава шта је отворени приступ (и, подједнако важно, шта није); предочавају главни мотиви за његово практиковање; представљају врсте и подврсте, као и политике институција (углавном образовних и научноистраживачких, али и финансијерских) које

подстичу обавезни отворени приступ; набрајају интелектуални и уметнички производи који могу бити у отвореном приступу, те коме је он намењен; разјашњава однос између отвореног приступа и права интелектуалне својине (копирајт); представља економска рачуница и финансијски модели који се примењују у издаваштву отвореног приступа; говори о вероватном утицају на традиционално издаваштво часописа с плаћањем приступа; предвиђа непосредна будућност која је генерацијски на страни отвореног приступа, и дају савети ауторима како да своје радове ставе у отворени приступ – читамо једну заокружену причу чији се делови нижу у следу наших очекивања.

Сналажење и разумевање теме је олакшано неким уобичајеним, и неким неуобичајеним решењима. Књига има очекивани апарат: речник, врло обимне и информативне белешке са објашњењима или подацима који би разводнили ток главног текста али су корисни за нијансирање и шире сагледавање проблематике, тематски груписане додатне изворе за читање и регистар. Поред тога, у самом тексту су примењени ефектни поступци: у антрфилеима се наводе и разјашњавају недоумице које се тичу најважнијих термина, а најважније чињенице или ставови из текста су поново истакнути на целим страницама, у веома крупном слогу и штампани у негативу.

Читалац *Отвореног иприсџуи* сазнаће много тога:

- да је литература у отвореном приступу дигитална, онлајн доступна, бесплатна и лишена већине ограничења која намећу копирајт и лиценце за коришћење;
- шта је зелени, а шта златни отворени приступ, шта гратис, а шта либре, и које су њихове предности и недостаци;
- зашто сваки садржај (текст, подаци, сликовни прикази, звук, видео, мултимедија, извршни

- кодови), у начелу, може бити у отвореном приступу и зашто је то за неке врсте садржаја лакше, а за неке теже спровести;
- зашто се покрет за отворени приступ појавио и најбрже развија у области научноистраживачког и академског издаваштва где аутори првенствено теже престижу, а не уживању тантијема;
 - шта све отворени приступ није;
 - да постоји разлика између отвореног и универзалног приступа;
 - зашто издаваче угрожавају савремени трендови (крајње неумерено дизање цена претплате, пораст обима научних истраживања и научне комуникације), а не отворени приступ;
 - шта су часописи (потпуни и хибридни), а шта репозиторијуми (предметни или институционални) у отвореном приступу, и шта је самоархивирање;
 - шта су препринти, а шта постпринти;
 - шта је (отприлике) фер коришћење;
 - каква је разлика између копирајт модела „сва права придржана“ и „нека права придржана“, и шта су отворене лиценце (с ближим објашњењем СС – Creative Commons лиценци);
 - каква је разлика између обавезне (мандаторне) и захтевне (или подстичуће) политике отвореног приступа;
 - зашто је израз „накнада са стране аутора“ тачнији него „ауторска накнада“ за објављивање;
 - каква је предност рачунице зване „неко плати за све“;
 - како се доказује да нам није потребан додатни новац, него да треба да преусмеримо коришћење оног који већ одвајамо за рецензиране часописе с плаћањем приступа, и како се могу постићи уштеде (између осталог, коришћењем програма за управљање часописима, рецимо Open Journal Systems);
 - шта је пројекат CERN-а SCOAP³ и како се изводи мирна револуција која почива на преговорима, усаглашавању и увиђању сопственог интереса, а не на наметању и прописивању;
 - да одговор на питање да ли су издавачи у свему овоме жртве има (најмање) десет делова;
 - да су заблуде, отпори и тешкоће, парадоксално, последица пребрзог успеха ове једноставне замисли јер се догађаји сустижу, нема времена да се појединости уобличи до краја и зато су честа упрошћавања и нетачна тумачења; она у пракси понекад воде у крајности које може илустровати трагична судбина Арона Шварца;
 - где млади аутори и новајлије у свету отвореног приступа могу да објаве или депонују своје садашње, али и прошле радове; где могу да се обавесте о часописима с отвореним приступом који су им на располагању (DOAJ – Directory of Open Access Journals), где да депонују свој рад ако њихова институција не одржава репозиторијум (OpenDepot, OpenAire, Academia, Mendeley).
- Суберов стил је јасан и сликовит. Кад нам саопшти да је одељење за часописе издавача Елзевир 2010. године имало чисту зараду од 35,7 одсто, а нафтна компанија ЕксонМобил – 28,1 одсто, и да су високошколске библиотеке 1986. трошиле 44 одсто буџета на књиге и 56 на часописе, а десет година касније 28 одсто на књиге а 72 на часописе, пред нама се одвије цео филм у којем су актери научни радници, издавачи и библиотеке. Одмах се сетимо да је продаја учених друштава и њихових гласила комерцијалним издавачима почела 1960-их година и да је, отприлике у исто време, почео и све бржи и агресивнији процес увођења све рестриктивнијих прописа у вези са

копирајтом, што је данас довело дотле да издавачи ограничењима у лиценцирању стварају вештачку несташицу; да је 1980-их почео процес укрупњавања издавача; да су високошколске библиотеке деценијама недовољно снажно излагале растући проблем с претплатама, те да их ни корисници (научни радници, катедре, факултети) нису баш много слушали; да се универзитети око тога нису много узбуђивали док је било новца и док се скандалозно велике претплате нису поклопиле са општом привредном кризом. Да криза цена узрокује кризу приступа и да је она непосредно повезана са информационим јазом не треба даље да објашњава ако нас обавести да је 2008. највећа светска високошколска библиотека, она Универзитета Харвард, одржавала претплату на 98.900 наслова часописа, а највећа индијска, библиотека Индијског научног института, на 10.600.

Да покаже неодрживости садашњег тренда и садашњег издавачког модела пословања, Субер прича причу о митском Крезовом универзитету. Тај универзитет данас може да набави 100 одсто часописа. Цене се не мењају, али обим објављене литературе расте по стопи од 5 одсто годишње (као што заиста расте). Крезов универзитет ће с истим средствима за двадесет година моћи да набави само 37,7 одсто, а за 100 година – један одсто објављене литературе!

Питања и одговори у овој књизи су јасни и недвосмислени. Зашто дозвољавамо да од пет главних актера који учествују у настанку чланка: аутори, уредници, рецензенти, финансијери истраживања и издавачи, ови последњи најмање стварају додатну вредност, а захтевају сва власничка права. Скуп права под именом 'копирајт' је привремени, државно створен монопол и у супротности је с академском културом стварања без новчане накнаде, већ због угледа, то јест, због тежње ка истини, а не ка оном што се продаје, с традицијом слободне размене идеја и културом дељења и поклањања. Штавише,

велика шанса отвореног приступа је у томе што је знање забележено у дигиталном облику по први пут у историји такозвано неривалско добро: могу га користити многи, а да се не троши. До сада је свако знање, иако неривалско по природи, било бележено на материјалним подлогама: један запис на камену, свитку или књизи је у једном тренутку могао да чита само један човек и стога је било ривалско: ако имам ја, не можеш имати и ти. Није на једној интересној групи која размишља на начин ранијег света да човечанству ускраћује приступ знању и истраживањима. Она ће се прилагодити, или ће трпети, као што су трпели произвођачи писаћих машина због појаве програма за обраду текста. Време је на страни отвореног приступа јер на универзитетима, у ученим друштвима, у политици, стасавају интернет генерације које сасвим другачије поимају приступ информацијама. Оне очекују да им све буде доступно онлајн и без плаћања, сматрају нормалним да квалитетна рецензирана литература трпељиво егзистира напореда са безвредним садржајима, да материјали слободно могу да се читају, претражују, линкују, копирају, лепе, прослеђују, штампају. Ако сте аутор, потрудите се да свој рад објавите у часопису са златним отвореним приступом, или макар депонујте свој постпринт у репозиторијум са зеленим приступом.

Препорука универзитетима: информишите и едукујте своје особље о отвореном приступу. Државни универзитет Џорџије је дао добар пример: пред почетак академске 2012/13. године сваки наставник и члан особља добио је примерак Суберове књиге, појединости о добицима од отвореног приступа и линк ка репозиторијуму своје институције.

Будући опредељен и недвосмислен, Субер понекад изазива да се се њим полемише.

Неки би рекли: наивни оптимизам који дели са Клејом Ширкијем, једним од апостола врлог новог

света бескрајно доступних информација, да ћемо са отвореним приступом и довољно моћним алатима увек моћи да нађемо све што нам треба, јесте став с којим се не би сложили неки аутори који размишљају и пишу о добу интернета, рецимо: Мануел Кастелс, Ендру Кин, Николас Кар, Евгениј Морозов.

Други би полемисали са ставом да је крајњи циљ да сви часописи буду у златном отвореном приступу јер се боје да бисмо тиме једне издаваче заменили другим који би се, кад једном стекну монопол, понашали исто – монополистички.

Књига Питера Субера често се помиње заједно са издањем Америчког библиотечког удружења *Open Access: What You Need to Know*, Волта Крофорда (Walt Crawford, 2011). Ако погледамо секторе из којих долазе аутори, биће јасно зашто Суберова књига ствари посматра из научноистраживачке и академске перспективе, а Крофордова из библиотечарске; једна је више намењена онима који воде (и финансирају) факултете, универзитете и институте, а

друга библиотекарима. Иначе, обе су лако разумљиве, прегледне и, може се рећи, комплементарне.

Још две књиге темељно покривају отворени приступ: *The Access Principle* (John Willinsky, The MIT Press, 2006) и *Open Access: Key Strategic, Technical and Economic Aspects* (Neil Jacobs, ed., Chandos Publishing, 2006), али су писане много студиозније и не спадају у категорију „високе популаризације”.

Отворени приступ јесте будућност: већ сад у просечној (западној) високошколској библиотеци има више бесплатних књига у отвореном приступу него штампаних и идемо ка времену када ће их бити више него штампаних у највећој библиотеци, високошколској или другој. То је најопштији и најважнији разлог због ког треба да се упознамо са отвореним приступом, било да смо аутори текстова, библиотекари или читаоци, а ова меродавна и истовремено сажета књига „за заузете људе”, како каже аутор у предговору, јесте веома добар начин да то и учинимо.